

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на Мария Атанасова Колушева на тема “Църквата „Св. Георги” във Велико Търново и нейните стенописи” за присъждане на образователната и научна степен “доктор”
рецензент: чл.-кор. проф. Елка Георгиева Бакалова,
доктор на изкуствознанието

Дисертационният труд на Мария Атанасова Колушева (съдържащ 274 стр. текст, както и албум с илюстративен материал) е посветен на един от най-значимите паметници на българското късно средновековно изкуство – стенописите в църквата „Св. Георги” в Търново. Тя представлява пръв по рода си опит да се систематизират сведенията за един от несъмнено значимите паметници на християнското изкуство по българските земи. Задачата на дисертантката е също така да определи връзката на този паметник с водещи тенденции от епохата, да потърси връзката му с определени направления, да уточни датировката на притвора и т.н. Избран е особено интересен и важен паметник на българското късно средновековно изкуство, който разкрива съществени аспекти от религиозния живот на българите през XVII век. При това недостатъчно проучен, макар и споменат от пионерите на нашата медиевистика Андрей Протич и Богдан Филев. Това предопределя и трудностите, и позитивните аспекти на една подобна дисертация. Всъщност, именно това специално привлича дисертантката. „ От направения преглед на научната литература, посветена на търновския храм, - пише тя, - става ясно, че нерешените проблеми около строителството и живописната декорация на църквата са много. Това е основната причина, поради която църквата „Св. Георги” и по-специално нейната живописна украса, станаха обект на настоящото изследване” (с. 11). За да изтъкне значимостта на темата дължа да подчертая, че историята на Велико Търново е изключително богата на събития, факти и паметници, превърнали града в един от най-важните центрове на средновековното, късносредновековното и възрожденското българско изкуство.

1. Задачата, която си поставя дисертантката, е преди всичко пълноценно документиране на стенописите и, разбира се, една нова цялостна интерпретация на паметника след разнородните частични публикации. Това означава, че тя също така ще се стреми „към изясняването на моделите, следвали зографите”(пак там), а това

означава разглеждане на стенописите в контекста на балканската монументална живопис от XVII век. А за тази цел е необходимо преди всичко „очертаването на историческата ситуация, в която е възникнал храмът, както и произхода на поръчителите на стенописите.” (с. 12).

Така поставена задачата на автора е колкото трудна, толкова и изключително привлекателна и необходима за съвременната наука. Избран е особено интересен и недостатъчно проучен материал, който разкрива съществени аспекти от религиозния живот и изкуството на българите. Трудностите, които възникват при изграждането на подобен обобщаващ труд, са огромни. Повърхностните и ефектни констатации биха могли да бъдат избегнати само при наличието на сериозна фактологическа аргументация, при дълбоко и всестранно изследване на отделните конкретни явления. И наистина авторката блестящо преодолява всички тези трудности.

2. Основните приноси в дисертационния труд на Мария Колушева се заключават според мен в следното:

➤ Дисертантката е извършила огромна изследователска работа, за да представи възможно най-пълноценно историческия контекст, в който е създаден храмът. Дължа да отбележа, че никъде в нашата научна литература няма да намерим подобно разностранно и интересно очертаване на сложната ситуация в духовния живот на важен център на българска територия през XVII век. Този проблем е представен в широк балкански (а на места и европейски) контекст с отчитане на сложните – понякога противоречиви, - обществени явления. Разбира се, използвани са разнородни исторически извори, публикации на чужди езици и т.н. Това дава възможност на авторката да разгледа самия паметник в неговата сложна духовна среда. Ето едно нейно съждение: „ Въпреки че през периода Търново запада като културно средище, градът се издига като търговски център. Оттук минава един от главните търговски пътища през Дунава. Обхватът на търговията, която развиват търновските търговци, достига земите на Полша и Украйна. Към XVII в. гърците се превръщат във водещо търговско съсловие, получаващо преференции от османската власт в ареала от Виена до Москва. Именно в тази гръцка търговска прослойка трябва да търсим личността на ктитора на търновската църква.”(Автореферат, с. 13).

➤ Разглеждането на стенописите в наоса на църквата заема централния дял от изследването на авторката. И тук авторката разглежда много прецизно стенописите в олтарното пространство, върху конзолите на арките, на западната стена със специално внимание върху редкия цикъл за Богородичната смърт, стенописите на северната,

западната и южната стени, както и регистрите със самостоятелни изображения на светци и т.н. Направен е критичен прочит на съществуващите вече изследвания - поправени са редица неточности при идентификацията на някои изображения (включително и в Корпуса на стенописите от XVII век в България. С., 2012.) и др.

Специално внимание е отделено на стиловите особености на стенописите. Както иконографските, така и стиловите особености на тези стенописи са разгледани в съпоставителен план с паметници от много широк балкански контекст. Ето един пример от изводите в дисертацията: „Изглежда под влиянието на стенописните програми на големите монашески обители от XVI в. на Атон и Метеорите, но също и на живописата от времето на Палеолозите, кратката дотогава олтарна програма на някои еднокорабни и едноапсидни църкви през периода се обогатява. Това се забелязва ясно в кръга от паметници – „Св. Богородица” на архонта Апостолаки, Слимница, Добърско и Сеславци, в които се вписва до известна степен и църквата „Св. Георги”. Пространствата, с които тези храмове разполагат, са сравнително малки, но въпреки това е направен опит в олтарите им да бъде представена по-сложна и тематично разнообразна програма. Това усложняване се откроява най-ясно на фона на примери от паметници в диоцеза на Печката патриаршия, изписани от гръцки зографи (Пива и Ново Хопово), които за разлика от останалите най-представителни паметници в диоцеза на Печ представляват сцени от въпросните цикли в олтара си.”(Автореферат, с.22-23).

➤ Специален интерес представлява разглеждането на стенописите в притвора, интересният иконографски и стилов анализ, който аргументира извода на авторката, че „стенописите в притвора са изписани по-късно и от екип, различен от работилния в наоса.” Държа да отбележа впечатляващата лекота, с която дисертантката посочва иконографски и стилови паралели за разглежданите стенописи, както от стенописите на територията на днешна България, така и от стенописи в паметници на целия балкански регион.

➤ Специфично за подхода на изследователката и особено ценно от гледна точка на методологията на съвременната наука, е разглеждането на художествените явления в широкия контекст на балканската поствизантийска живопис. Впечатляваща е лекотата, с която дисертантката прави съпоставки с паметници от целия балкански регион. Ето един подобен пасаж, посветен на рядко изобразяваната сцена „Проклятието на смоковницата”: „За редкостта, с която се изобразява сцената, можем да съдим по оскъдния

брой примери от българските земи – през XVI в. тя е част от подробен цикъл на Христовите деяния в притвора на Роженския манастир (298), а от началото на XVII в. до средата му я виждаме само в Сеславския манастир(299) и в галерията на „Рождество Христово” в Арбанаси (1640-1649)³⁰⁰. След 1557 г. в сръбските паметници също се среща рядко: в притвора на Печката патриаршия (1565)³⁰¹, манастирите Пива и Ново Хопово(302). Зограф Йоан от Грамоста я включва в програмата на северния параклис на Топличкия манастир(1537/8)³⁰³. На гръцка територия я виждаме сред стенописите на Филантропините (1542)³⁰⁴, по-късно в манастира Петра (1625)³⁰⁵, в южната галерия на манастира Продром при Серес (1630)³⁰⁶, а в Костур през XVII в. се среща само веднъж – през 1663 г. в църквата „Св. Никола” на архонтесата Теологина³⁰⁷.” (с. 58). Разбира се, това означава не само свободно владеене на гръцки език, но и добро познаване на паметниците, още повече, че голяма част от тях са изследвани *in situ* от Мария Колушева.

А това означава, че събраният, анализиран, систематизиран и публикуван от Мария Колушева материал е сигурна основа за работата на всеки специалист.

➤ Усетът към актуалните тенденции в днешната хуманитаристика и широката професионална култура не позволяват на Мария Колушева да се затвори в една или друга сфера на частното изследване, отправят я отвъд границите на емпиричния материал към по-широки културологични разработки.

➤ Значимостта на приносите на Мария Колушева се определя от новата информация, прецизността и изчерпателността на анализа, от съвременните изследователски методи и широкия обхват на проблематиката. Подходът на Мария Колушева често пъти ни доближава до реконструкцията на културната ситуация, в която е бил създаден изследвания паметник. Разбира се, този подход изисква сериозна ерудиция и библиографска осведоменост. Подобна културологична реконструкция на достатъчно сложен идеологически контекст е не само изключително актуална за съвременната хуманитаристика като цяло, но е рядка в нашите изследвания и поради това особено ценна. Тези определено културоложки аспекти в научната дейност на кандидатката дават много интересни резултати.

3. Вместо критични бележки бих отправила някои препоръки към авторката:

➤ Да подготви изследването си за печат, което означава преди всичко осигуряване на качествен илюстративен материал (представеният в албума към дисертацията е разнороден). Разбира се, след като са коригирани неточностите, посочени й при обсъждането.

4. Публикациите по дисертацията (“ Паметници на стенната живопис във Велико Търново и региона от XV до края на XVII в. в научната литература. В: Докторантски четения 2012, НБУ”; „Поглед към творческата лаборатория на художниците Михаил и Евтихий (за цикъла на Успение Богородично). – Проблеми на изкуството, 2, 2015”;;„Светците епископи от наоса на църквата „Св. Георги” във Велико Търново. – В: Герои. Култове. Светци. Изкуствоведски четения 2015. С., 2015”) пълноценно представят както методологията, така и част от резултатите от проучванията на автора. Авторефератът адекватно отразява основните положения и приносите в дисертационния труд.

Заключение

Изхождайки от обективните изисквания, предявявани към дисертационни трудове за получаване на образователната и научна степен “доктор” намирам, че представеният труд напълно отговаря на тези изисквания. Авторката не само владее свободно и задълбочено целия историко-художествен материал, но представя интересни резултати, които безспорно обогатяват представите ни за развитието на българската култура през XVII век.

Всичко това доказва значимостта на представената дисертация. Тя заслужава и по-широка социализация, трябва да бъде публикувана като отделна книга. Ето защо предлагам на почитаемите членове на научното жури да присъдят на Мария Атанасова Колушева образователната и научна степен “доктор”.

София януари 2017

Чл.-кор. проф. Елка Бакалова,
доктор на изкуствознанието